

Maciej Bilek

PIERWSZE ZORGANIZOWANE DZIAŁANIA SANITARNE I EPIDEMIOLOGICZNE W OKOLICACH MUSZYNY

W niniejszym artykule opisuję pierwsze zorganizowane działania w okolicach Muszyny, które określić można wspólnym mianem sanitarnych i epidemiologicznych. Działania takie podejmowane były już w XIX wieku. Zaliczyć do nich można zarówno analizy wód okolic Muszyny dokonane przez profesora Karola Olszewskiego, jak i badania sposobu odżywiania się ludności prowadzone przez profesora Napoleona Cybulskiego. Miały one jednak bardziej charakter badań naukowych niż regularnego nadzoru sanitarnego i omówione zostaną w oddzielnych artykułach w „Almanachu Muszyny”. Tutaj natomiast chciałbym się skupić na działalności dwóch instytucji: Naczelnego Nadzwyczajnego Komisariatu do walki z Epidemiami i Wojewódzkiej Stacji Sanitarnej-Epidemiologicznej w Krakowie.

Działalność Naczelnego Nadzwyczajnego Komisariatu do Walki z Epidemiami w okolicach Muszyny w latach 1920-1921 i 1945-1948

Historia Europy pokazuje, że najgroźniejszą konsekwencją wojen były potężne epidemie chorób zakaźnych. Pierwsze szeroko zakrojone i sprawnie zorganizowane działania, mające zapobiec tym właśnie skutkom, podjęte zostały na terenie Polski południowej w czasie I wojny światowej. Powołany został wówczas przez biskupa krakowskiego, księcia Adama Sapiechę, Książęco-Biskupi Komitet (KBK). Zagrożenia epidemiologiczne wynikające z wyniszczających działań wojennych były wówczas ogromne. Na tyfus, cholere, czerwonkę, malarię chorowały setki, a umierały dziesiątki tysięcy osób. Sekcja Sanitarna KBK pod przewodnictwem profesora Emila Godlewskiego juniora (1875-1944), światowej sławy embriologa, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego, dokonała ogromnej, niewyobrażalnej wprost pracy. Dysponując skromnymi środkami finansowymi i niewielkim, dziesiątkowanym przez choroby zakaźne personelem, utworzono w większych miastach kilkanaście szpitali epidemicznych i opracowano niezwykle skuteczny system szpitali ruchomych. Świetnie zorganizowane Kolumny Sanitarne docierały w ciągu kilku godzin do niemal każdego przypadku choroby zakaźnej. Działania przeciwepidemiczne prowadzono zarówno wśród ludności polskiej, jak i jeńców rosyjskich. Profesorowie Uniwersytetu zorganizowali kursy dla ochotników do Kolumn Sanitarnych, przede wszystkim jednak wyjednali u władz Uniwersytetu Jagiellońskiego zgodę na czasowe zawieszenie wszystkich zajęć i wykładów. Dzięki temu studenci mogli przeprowadzić masowe szczepienia ponad dwóch milionów mieszkańców Galicji i części Królestwa Polskiego. Opanowanie epidemii chorób zakaźnych i profilaktyczne szczepienia będące

zasługą profesorów Uniwersytetu, którzy z Emilem Godlewskim na czele potrafili porwać do działania szerokie rzesze społeczeństwa, stanowią jedną z najpiękniejszych kart w historii polskiej epidemiologii. Warto dodać, że duże zasługi w owym czasie położył w Małopolsce także Austriacki Czerwony Krzyż.

Kolejne działania, zorganizowane na znacznie szerszą skalę, zapoczątkowane zostały już po odzyskaniu przez Polskę niepodległości – w sierpniu roku 1919 przy Ministerstwie Zdrowia Publicznego w Warszawie powołany został Centralny Komitet do spraw Walki z Durem Wysypkowym (Plamistym) tzw. Cekadur. Na czele Cekaduru stanął znany i zasłużony z działalności w KBK profesor Emil Godlewski. Ustawą z dnia 14 lipca 1920 roku Cekadur przemianowano na Naczelną Nadzwyczajną Komisariat (NNK) do walki z Epidemiami. Urząd NNK powoływała Rada Ministrów na wniosek Ministra Zdrowia Publicznego, gdy szerzące się choroby zakaźne, obejmując wielkie obszary, groziły państwu powszechną klęską. Szczególnie dotyczyło to chorób spoza granic państwa, takich jak dur plamisty, cholera, dżuma. Urząd NNK posiadał nadzwyczajne pełnomocnictwa na czas trwania tych chorób, jednak nie dłużej niż na rok. Naczelnemu Nadzwyczajnemu Komisariatowi przyznano specjalne uprawnienia m.in. do szeroko zakrojonych akcji zwalczania chorób zakaźnych oraz akcji dezynfekcyjno-kąpielowych. Do największych zasług NNK należy zaliczyć: utworzenie 150 kolumn dezynfekcyjnych oraz 4 kolumn do dezynsekcji cyjanowej, założenie zakładów kąpielowo-dezynfekcyjnych, stałych kąpielisk, posiadających urządzenia dezynfekcyjno-dezynsekcyjne oraz prowadzenie szczepień ochronnych przeciwko ospie, czerwonce, durowi brzuszemu i cholercie.

Do podstawowych zadań przeciwepidemicznych Naczelnego Nadzwyczajnego Komisariatu należała izolacja i hospitalizacja osób chorych w istniejącej i sukcesywnie rozbudowywanej sieci szpitali przeciwepidemicznych. Na terenie byłej Kongresówki działały dwa rodzaje takich szpitali: państwowe i komunalne, utrzymywane przez samorządy. Część z tych szpitali została założona już w czasie I wojny światowej przez Książęco-Biskupi Komitet. W roku 1919 wszystkie szpitale przeszły pod zarządek Cekaduru, potem NNK. W gestii Naczelnego Nadzwyczajnego Komisariatu pozostawały także założone bezpośrednio przez Ministerstwo Zdrowia Publicznego szpitale państwowe. W Małopolsce Zachodniej nadzór nad nimi sprawował specjalnie powołany Inspektorat Państwowych Szpitali Epidemicznych w Krakowie z *kapitanem lekarzem doktorem Bobakiem* na czele.

W najbliższym sąsiedztwie Muszyny – początkowo w Krynicy, a następnie w Powroźniku – działał właśnie taki Państwowy Szpital Epidemiczny. W sprawozdaniu *Działalność Naczelnego Nadzwyczajnego Komisariatu do spraw walki z epidemiami w roku 1920 i w pierwszym półroczu 1921 r.*, opublikowanym w roku 1922 w „Przeglądzie Epidemiologicznym”, profesor Emil Godlewski i doktor Zygmunt Schinzel piszą o placówce, która mieściła się w Krynicy: „Szpital ten umieszczony był zrazu w budynku szkolnym, obliczony był na 25 łóżek i pozostawał pod kierunkiem kpt. lek. D-ra Kowalewskiego”. Następnie jego prowadzenie powierzono doktorowi Sewerynowi Mściwujewskiemu – postaci, której czytelnikom „Almanachu Muszyny” nie trzeba przypominać. Doktor

Mściwujewski był w owym czasie „lekarzem epidemicznym Naczelnego Nadzwyczajnego Komisariatu”, do szpitala w Krynicy dojeżdżał z miejsca swego zamieszkania w Muszynie. Doktor Mściwujewski, w związku w nienajlepszym pomieszczeniu szpitala, przeniósł go do Powroźnika (nie udało się jednak ustalić, w jakie miejsce), gdzie działał do 27 kwietnia 1921 roku. W tym czasie, jak piszą Godlewski i Schinzel, „szpital zwinięto, a inwentarz i personel przeniesiono do Równego”. W lipcu 1921 roku na terenie Muszyny i Krynicy wybuchła epidemia czerwonki. Z tej też przyczyny szpital w Powroźniku uruchomiono ponownie, tym razem pod kierownictwem pani doktor Thornówny. Szpital ten posiadał zupełnie nowy personel i wyposażenie, gdyż w całości został przeniesiony z Jasła, gdzie epidemie już wygasły. Szpital miał także nową siedzibę – był nią oddany przez gminę jednopiętrowy budynek, w którym według autorów cytowanego wyżej raportu „na parterze znajdują się dwie sale dla chorych, a na piętrze jedna. Reszta ubikacyj przeznaczona została dla aparatu gospodarczo-administracyjnego”. Szpital Epidemiczny w Powroźniku zaczął przyjmować chorych już 17 lipca 1921 r. i działał jeszcze w momencie publikacji raportu (rok 1922).

Kolejne szpitale epidemiczne NNK w okolicy Muszyny działały w Piwnicznej, Grybowie i w Nowym Sączu. W Piwnicznej Państwowy Szpital Epidemiczny umieszczono w drewnianym budynku należącym do gminy, w tzw. „Domu Ubogich”. Posiadał on dwie sale dla chorych, a także kuchnię i łazienkę. Początkowo kierownikiem szpitala był doktor Nowak, następnie funkcję tę powierzono studentowi medycyny Chmielewskiemu. Szpital Epidemiczny w Piwnicznej został ostro skrytykowany w cytowanym już wielokrotnie raporcie. Czytamy w nim: „Całe urządzenie i przystosowanie do celów szpitalnych jest tu zupełnie niewystarczające tak, że szpital ten winien ulegć [!] reorganizacji”. Z kolei Szpital Epidemiczny w Nowym Sączu, stolicy powiatu, w którym obserwowano bardzo częste zachorowania na dur plamisty, założony został w jednopiętrowym budynku Szpitala Żydowskiego, który przeszedł wcześniej gruntowny remont. Ciągłym i zidentyfikowanym źródłem zachorowań na tyfus plamisty było w Nowym Sączu więzienie; przy walce z tą chorobą życie straciło tam trzech lekarzy urzędowych. Nowosądecki szpital posiadał według raportu Godlewskiego i Schinzela „pięć sal dla chorych, reszta ubikacyj przeznaczona jest na kuchnię, magazyny i pomieszczenie dla personelu”. Szpitalem początkowo kierował doktor Biron, następnie powierzono ordynaturę absolwentowi medycyny Sławkowi. Niewątpliwie najlepiej zorganizowaną placówką Naczelnego Nadzwyczajnego Komisariatu do Walki z Epidemiami w okolicy Muszyny był Państwowy Szpital Epidemiczny w Grybowie. Placówka ta, znajdująca się w specjalnie przez NNK zakupionym budynku, rozpoczęła swą pracę 29 stycznia 1921 roku. Ze sprawozdania Godlewskiego i Schinzela dowiedzieć się możemy, że znajdowała się ona w „jednopiętrowym budynku z zabudowaniami gospodarczymi i stos. dużym ogrodem”. Autorzy raportu relacjonują, że budynek szpitala, którego kierownikami byli kolejno lekarze Kędziński, Hiller i Chorzeliska, położony jest na uboczu, „lecz nie mniej blisko centrum miasteczka. 4 salki na piętrze stanowią pomieszczenie dla 30 chorych, 3 pokoiki na górze przeznaczone są na mieszkania dla personelu. W budynku gospo-

darczym mieści się pokój dla służby, skład, wozownia i stajnia”. Szpital Epidemiczny w Grybowie miał według autorów wszelkie podstawy, aby stać się z czasem szpitalem powszechnym „przez dobudowanie (...) dalszych pawilonów”.

Należy podkreślić, że Szpitale Epidemiczne były praktycznie jedynym w tamtych czasach sposobem walki z chorobami zakaźnymi, głównie zaś z tyfusem plamistym, który zawlekli do Małopolski uchodźcy z terenów objętych działaniami wojny bolszewickiej. Wcześniej próbowano do obszarów dotkniętych zarazą wysyłać pielęgniarki, które miały opiekować się chorymi w domu. Znając jednak drogę roznoszenia się tyfusu plamistego (za pośrednictwem wszy), nietrudno się domyślić, że pielęgniarki umierały razem ze swymi podopiecznymi. Szpitale tymczasem dawały możliwość izolacji chorych zakaźnie i uniknięcia rozszerzenia się choroby.

Należy podkreślić, że działalność Naczelnego Nadzwyczajnego Komisariatu doprowadziła do stopniowego opanowania ognisk epidemicznych na terenie kraju, jego działalność została zakończona w roku 1923 przekazaniem administracji sanitarnej wszystkich urzędzeń i zleceniem prowadzenia przez nią walki z chorobami zakaźnymi.

Naczelny Nadzwyczajny Komisariat do Walki z Epidemiami został ponownie powołany jeszcze w czasie trwania II wojny światowej w wyzwolonym już w roku 1944 Lublinie. Była to samodzielna instytucja, bezpośrednio podporządkowana Prezesowi Rady Ministrów. Początkowo była częścią składową Ministerstwa Opieki Społecznej, później Ministerstwa Zdrowia. Naczelnym Nadzwyczajnym Komisarzem do Walki z Epidemiami i zarazem wiceministrem zdrowia został profesor doktor Jerzy Morzycki. Nadzwyczajny Komisariat oparł akcje zwalczania chorób zakaźnych na kolumnach epidemicznych, szpitalach zakaźnych, administracji sanitarnej

Zdjęcie z terenowych działań przeciwepidemicznych.
Pracownicy krakowskiego NNK przy amerykańskim samochodzie Dodge.
(Zdjęcie ze zbiorów Barbary i Józefa Faryniarzów)

i Państwowym Zakładzie Higieny. Należy podkreślić, że kluczowa rola w rozpoznawaniu i zapobieganiu tym chorobom przypadła PZH: instytucji doradczej, opiniodawczej i wykonującej diagnostyczne badania bakteriologiczne, serologiczne, badania wody i produktów spożywczych oraz opracowującej metody dezynfekcji, dezynsekcji i derytyzacji na użytek Naczelnego Komisariatu. NNK był głównym odbiorcą szczepionek wytwarzanych w Oddziale Produkcji Surowic i Szczepionek PZH.

W 1945 roku istniało 450 trzyosobowych kolumn epidemicznych na terenie całego kraju. Dzięki wspomnieniom Józefa Faryniarza, jednego z ostatnich żyjących pracowników NNK w Krakowie, a także pieczołowicie gromadzonym przez niego bezcennym dokumentom, udało się ustalić wiele istotnych szczegółów dotyczących funkcjonowania Naczelnego Nadzwyczajnego Komisariatu na terenie Małopolski. NNK rozpoczął tu swą działalność w roku 1945. W tym czasie w krakowskiej prasie pojawiły się ogłoszenia zachęcające do wstąpienia w szeregi Kolumn Sanitarnych NNK. W przekazanych autorowi wspomnieniach Józef Faryniarz pisze:

W miesiącu listopadzie czytając prasę codzienną doczytałem się ogłoszenia Naczelnego Nadzwyczajnego Komisariatu do Walki z Epidemiami, że poszukuje do pracy dezynfektorów – adres ul. Straszewskiego 20 (...). Poszedłem tam zaraz w dniu następnym i zostałem przyjęty.

Naczelnemu Nadzwyczajnemu Komisariatowi dla województwa krakowskiego podlegała jedna sześciuosobowa Kolumna Sanitarna, która była wysyłana do wszystkich zadań związanych ze zwalczaniem epidemii chorób zakaźnych. Komisarzem do Walki z Epidemiami był przybyły ze Lwowa doktor Feliks Westrych. Zatrudnienie Józefa Faryniarza w Kolumnie Sanitarnej poprzedził „czternastodniowy kurs dla dezynfektorów organizowany przez Nadzwyczajny Naczelny Komisariat do Walki z Epidemiami w Krakowie”. Odbывał się on w Miejskich Zakładach Sanitarnych, czyli w szpitalu chorób zakaźnych przy ulicy Prądnickiej, który przekształcono później w szpital Anki, a następnie Jana Pawła II. Kurs trwał od 7 do 20 maja 1945 roku i przewidywał wysłuchanie następujących przedmiotów: bakteriologia, choroby zakaźne, dezynfekcja i dezynsekcja oraz ćwiczenia praktyczne z zakresu dezynfekcji i dezynsekcji. W Komisji Egzaminacyjnej zasiadał m.in. Mieczysław Bilek, docent doktor medycyny, ówczesny kierownik krakowskiej filii Państwowego Zakładu Higieny, a później wieloletni i bardzo zasłużony dyrektor Wojewódzkiej Stacji Sanitarnej-Epidemiologicznej w Krakowie, znany z przedwojennych, wybitnych odkryć w dziedzinie mikrobiologii i serologii. Docent Mieczysław Bilek był także dziadkiem autora niniejszego artykułu!

Kolumna Sanitarna dokonywała m.in. szczepień ochronnych, głównie przeciwko durowi brzuszemu i płamistemu, rzadziej błonicy i czerwonce. O tym, jak ważne i pilne były to zadania, może świadczyć pismo doktora Westrycha z prośbą o czasowe odroczenie służby wojskowej Józefowi Faryniarzowi, ze względu „na pilne prace wykonywane obecnie przez Wojew. Zespół p/epid. w powiecie N. Targ i Nowy Sącz (zwalczanie tyfusu płamistego, szczepienia ochronne ludności przeciw tyfusowi płamistemu, szczepienia p/błonicze)”.

Kolumna, w której pracował Józef Faryniarz, działała głównie na Podhalu przy zwalczaniu duru płamistego.

(...) W czasie takiej akcji zawsze prowadzono przede wszystkim opylanie proszkiem DDT¹ ludzi, ubrań, pościeli itp. I to w każdym domostwie, często w przysiółkach na wysokich wzniesieniach z dala od centrum wsi, do których dotarcie z aparatem do opylań, proszkiem i mydłem było bardzo uciążliwe i męczące, zwłaszcza przy pustym

Pracownicy Kolumny Sanitarnej, od lewej stoją: Józef Faryniarz, Stanisław Kupiec-Krzemiński i Franciszek Kogut.

Na drzwiach Dodge'a widoczny niedokładnie zamalowany napis *Naczelny Nadzwyczajny Komisariat do Walki z Epidemiami* oraz naniesiony nowy: *Urząd Województwa Krakowskiego*. (Zdjęcie ze zbiorów Barbary i Józefa Faryniarzew)

żołądka. Sprawdzaliśmy też czy w domach nie ma gorączkujących chorych. Zadaniem naszym było także przeprowadzenie szczepień przeciw durowi płamistemu. Dopóki szczepiliśmy szczepionką weigłowską frekwencja była prawie stuprocentowa a kiedy jej zabrakło rozpozczęliśmy szczepić szczepionką „jajową” produkcji radzieckiej (w Czorsztynie i Kluszkowcach). W następnym dniu wiele osób gorączkowało, co

spowodowało, że mieszkańcy bardzo opornie poddawali się szczepieniom. Frekwencja poprawiała się z chwilą ogłoszenia z ambony przez księdza konieczności szczepienia się.

Zdarzały się jednak i interwencje na innych terenach, m.in. w najbliższej okolicy Muszyny. Posłuchajmy wspomnień Józefa Faryniarza, w których relacjonuje walkę z epidemią duru brzuszego w Wojkowej:

Wybuchła epidemia we wsi Wojkowa (okolice Muszyny). Byłem tylko z Franiem Kogutem i kierownicą sanitarki „Dodge” Adamem Muniakiem. Od podejrzanych chorych należało pobrać krew do badania. Zgłosiłem się do Ośrodka Zdrowia do dra Smagacza z prośbą o wydelegowanie z nami pielęgniarki do pobierania krwi. Dr Smagacz powiedział, że nie ma pielęgniarki a sam nie może jechać z nami i zlecił mi pobieranie krwi. Z trudem pobrałem krew i przez gońca z Muszyny wysłałem do Państwowego Zakładu Higieny w Krakowie. Chorych z gorączką odwieźliśmy do szpitala w Nowym Sączu.

W czasie akcji w Wojkowej pracownicy Kolumny Sanitarnej kontrolowali wszystkie

¹ Odswadzanie ludzi i dezynsekcje całych mieszkań prowadzono przy pomocy nowoczesnego, jak na tamte czasy, środka owadobójczego DDT, dostarczanego przez UNRRA (skrót od United Nations Relief and Rehabilitation Administration, co oznacza organ Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw pomocy i odbudowy). Przep. Maciej Bilek.

domy. Sprawdzano, czy mieszkańcy nie gorączkują i kontrolowano ogólny stan sanitarny budynków.

Kolumna Sanitarna wyjeżdżała zwykle na akcję na kilka tygodni. W czasie takich wypadów przeprowadzano np. dezynfekcję studni. Dokonywano tego poprzez wrzucenie do studni odpowiedniej ilości wapna chlorowanego lub chloraminy. Po pewnym czasie wodę należało wypompować i poczekać, aż studnia napełni się na nowo. Wtedy dopiero woda była zdatna do spożycia. Zabiegi takie stwarzały jednak zagrożenie zatrucia i wykonywano je tylko w wypadku wystąpienia epidemii. W czasie takich akcji za zakwaterowanie pracowników Kolumny odpowiadał sołtys wsi, na terenie której działano.

Działania krakowskiej Wojewódzkiej Stacji Sanitarnej-Epidemiologicznej w Muszynie i okolicy w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku

Historia Państwowej Inspekcji Sanitarnej, której podstawowym organem są obecnie stacje sanitarno-epidemiologiczne – wojewódzkie i powiatowe, wiąże się bezpośrednio z historią Państwowego Zakładu Higieny. Jego tradycje sięgają roku 1918, kiedy to katastrofalna sytuacja epidemiczna w Polsce centralnej i wschodniej zmusiła rząd polski do utworzenia dnia 1 października Instytutu Epidemicznego przy Zakładzie Bakteriologii Uniwersytetu Warszawskiego. 1 maja 1919 roku Instytut oddzielono od UW. Jako samodzielna jednostka otrzymała nazwę Państwowy Centralny Zakład Epidemiologiczny (PCZE). Na jego czele stanął wybitny lekarz i organizator, uczeń Bujwida, doktor Ludwik Rajchman. Wtedy również powstały zakłady pokrewne np. Państwowy Zakład Produkcji Szczepionek, włączony do PCZE w 1921 roku. 7 września 1923 r. na bazie PCZE powołany został Państwowy Zakład Higieny, instytucja mająca zdobyć sławę w całej Europie, skupiająca wybitnych uczonych i skrupulatnych pracowników, jeden z nielicznych *szklanych domów* Polski międzywojennej. Jako główne zadanie PZH w statucie wymieniono rozpoznawanie, badanie i zwalczanie chorób zakaźnych. PCZE nie był w stanie podołać swym zadaniom i już w 1920 roku, w pięciu największych miastach kraju, w tym w Krakowie, powstały tzw. Laboratoria Pomocnicze. W Krakowie bazowały one na dawnych pracowniach KBK i Wojskowej Pracowni Bakteriologicznej, czuwał nad nimi czasowo, jako Inspektor Sanitarny przy Wojewódzkim Urzędzie Zdrowia, doktor Józef Batko, były dyrektor Urzędu Kwarantannowego w Suezie.

Na kierownika Laboratorium Pomocniczego w Krakowie doktor Rajchman powołał znanego mikrobiologa – doktora Filipa Eisenberga (1876-1942). Z czasem instytucja ta zyskała nazwę krakowskiej filii Państwowego Zakładu Higieny. Filie PZH w innych miastach były często tylko prowizorycznie urządzone laboratoriami bakteriologicznymi; dzięki pracy doktora Eisenberga w Krakowie powstały sprawnie działające oddziały badań serologicznych, wody, żywności i znany w całej Polsce z osiągnięć dział mikrobiologii. Dużą zasługą Eisenberga było wprowadzenie terenowych badań epidemiologicznych, a nie tylko laboratoryjnych. W roku 1936 dyrektorem filii PZH w Krakowie został doktor

Józef Heller (1896-1982), asystent Katedry Higieny we Lwowie. Po pierwszym września 1939 roku obowiązki kierownika krakowskiej filii, na podstawie rozkazu mobilizacyjnego dyrektora PZH w Warszawie profesora Gustawa Szulca, przejął dotychczasowy lekarz epidemiolog filii – wspomniany już wcześniej doktor Mieczysław Bilek (1907-1970). Znany był wówczas jako młody i bardzo zdolny naukowiec z pokaźnym dorobkiem szeroko komentowanych odkryć z zakresu mikrobiologii, serologii i epidemiologii. W nieprawdopodobnie ciężkich warunkach kontynuował swą pracę przez całą wojnę. Wraz ze współpracownikami badał m.in. wodę w studniach, kontrolował stan sanitarny instytucji publicznych, a przede wszystkim gasił skutecznie epidemie duru wysypkowego i czerwonki, również na terenie dzisiejszego powiatu nowosądeckiego. Po zakończeniu wojny na czele krakowskiej filii PZH nadal stał doktor Mieczysław Bilek.

W roku 1952 dotychczasowa filia Państwowego Zakładu Higieny w Krakowie została przekształcona w Wojewódzką Stację Sanitarno-Epidemiologiczną. Na jej czele jako dyrektor przez najbliższych 18 lat stać będzie (już jako docent) Mieczysław Bilek. Zmiana organizacyjna wymagała przestawienia pracy z kontroli i dostarczania do kontroli produktów spożywczych, przedmiotów użytku i wody – na nadzór zapobiegawczy i bieżący. WSSE w Krakowie była wówczas uważana za wzorcową w całej Polsce,

Unikalne zdjęcie przedstawiające budowę nowej pijalni w Kryńcy. Przed nią budynek starej, przeznaczonej do rozbiórki XIX-wiecznej pijalni. WSSE sprawowała specjalny nadzór nad wszelkimi nowymi obiektami powstającymi w małopolskich uzdrowiskach, m.in. poprzez opiniowanie projektów z punktu widzenia sanitarnego. Zdjęcie z sierpnia 1968 r. wykonane przez przebywającego na kontroli w Kryńcy docenta Mieczysława Bileka.

(Ze zbiorów Macieja Bileka)

przyjeżdżali tu pracownicy innych stacji, aby poznawać wprowadzone przez dyrektora rozwiązania organizacyjne i naukowe. Docent Bilek słynął z szeregu wspaniałych, szeroko zakrojonych inicjatyw dotyczących poprawy stanu sanitarnego Małopolski. Kilka z nich w ścisły sposób wiązało się z Muszyną, Krynicą i Żegiestowem.

Na pierwszym miejscu wymienić należy zainicjowanie w latach sześćdziesiątych przez Dział Higieny Komunalnej Wojewódzkiej Stacji Sanitarnej-Epidemiologicznej badań stopnia zanieczyszczenia powietrza w uzdrowiskach dawnego województwa krakowskiego. Przypomnijmy, że były to czasy, kiedy w Polsce Ludowej nikt o ochronie środowiska jeszcze nie myślał, działania WSSE uznać więc można za pionierskie w tym względzie! Szczegółowe informacje o badaniu powietrza w Krynicy, Muszynie i Żegiestowie autor uzyskał od magistra farmacji Jana Bujaka, bliskiego współpracownika docenta Mieczysława Bileka, kierownika Oddziału Ochrony Sanitarnej Powietrza Atmosferycznego Działu Higieny Komunalnej, który bezpośrednio nadzorował akcję. Jak wspomina Jan Bujak, stan powietrza atmosferycznego kontrolowano poprzez badania: opadu pyłu oraz stężenia w powietrzu tlenków siarki. Badanie opadu pyłu prowadzone było Metodą Osadową w szklanym naczyniu umieszczonym na słupku (naczynie znajdowało się na wysokości 2-2,5 metra nad ziemią). Po miesiącu naczynie takie zdejmowano i zakładano nowe. Ze starego natomiast wyplukiwano osad, suszono go i ważono, a następnie, znając powierzchnię dna naczynia, przeliczano opad na metr i kilometr kwadratowy. W badaniach stężenia związków siarki w powietrzu korzystano z Metody Kontaktowej, dziś już zupełnie zapomnianej: na słupku, na którym umieszczone było naczynie do badania opadu pyłów mocowano także tzw. *świecę*, czyli rurkę owiniętą bandażem. Bandaż pokrywano pastą z dwutlenkiem ołowiu, który w kontakcie z zanieczyszczonym powietrzem tworzył związki siarki. Po określonym czasie bandaż zdejmowano, ekstrahowano z niego związki siarki i na podstawie odpowiednich obliczeń określano stopień zanieczyszczenia powietrza tlenkami siarki. Z czasem metoda ta została zastąpiona przez Metodę Aspiracyjną. Polegała ona na zasysaniu powietrza przez specjalny aparat umieszczony we wnętrzu budynku z wypuszczonym na zewnątrz, skierowanym w dół wężykiem z lejkiem. Zanieczyszczenia atmosferyczne zatrzymywały się na krążku z bibuły. Na podstawie stopnia zaczernienia, po porównaniu ze wzorcem, określano stężenia pyłów drobnych w metrze sześciennym. Prowadzone były również badania dobowe stężeń dwutlenku siarki oraz drobnych pyłów, a także stężenia dwutlenku siarki dwudziestominutowe. Słupki i respiratory umieszczano np. na terenie Ośrodków Zdrowia. Jan Bujak wspominał liczne wyjazdy z dyrektorem Wojewódzkiej Stacji Sanitarnej-Epidemiologicznej docentem Mieczysławem Bilekiem, w czasie których wspólnie ustalali najodpowiedniejsze miejsca do lokalizacji punktów pomiarowych. Próbkę pobierali pracownicy Oddziału Sanitarnej Ochrony Powietrza Atmosferycznego albo instruktorzy sanitarni Powiatowych Stacji Sanitarnej-Epidemiologicznych oraz kontrolerzy sanitarni zatrudnieni w Ośrodkach Zdrowia. Jan Bujak wspomina, że w Żegiestowie Zdroju aparat do badania powietrza Metodą Aspiracyjną znajdował się w Domu Zdrojowym, natomiast słupek do pomiarów Metodą Osadową i Kontaktową – na placu zdrojowym. W Muszynie punkt pomiarowy

umieszczony był przy domu kontrolera sanitarnego – Jana Pawłowskiego, który pracował w tamtejszym Ośrodku Zdrowia. W Krynicy istniał natomiast Punkt Sanitarny, w którym umieszczono urządzenie do Metody Aspiracyjnej, natomiast na terenie całego uzdrowska znajdowały się słupki do badania opadu pyłu i stężenia dwutlenku siarki Metodą Kontaktową. W Punkcie tym pracowali trzej kontrolerzy, którzy przewozili bandażę i bibułowe krążki do laboratorium w Krakowie. Z punktów pomiarowych w Muszynie i Żegiestowie materiał przywoził kontroler Jan Pawłowski².

Jan Bujak w rozmowie z autorem wspominał, że na obszarach specjalnie chronionych pomiary wykazywały znaczne przekroczenia norm przewidzianych dla tego rodzaju terenów; sytuacja ta nasilała się szczególnie w okresie grzewczym. Stacja Wojewódzka

Nadzorowana przez WSSE budowa budynku przychodni zdrojowej w Krynicy. Zdjęcie z września 1968 r. wykonane przez przebywającego na kontroli w Krynicy docenta Mieczysława Bileka. (Ze zbiorów Macieja Bileka)

² Zwróćmy uwagę, że w opisywanych czasach (tzn. w drugiej połowie lat sześćdziesiątych) ostatnim ogniwem w działaniu służb sanitarno-epidemiologicznych w terenie nie byli wyjeżdżający na kontrole pracownicy Stacji Powiatowych (jak ma to miejsce obecnie), lecz kontrolerzy sanitarni. Byli ściśle związani z terenem, który im podlegał, tam zazwyczaj było miejsce ich zamieszkania. Pracowali przy Ośrodkach Zdrowia (w mniejszych miejscowościach) lub w tzw. Punktach Sanitarnych (w miejscowościach większych). Do ich zadań należał całokształt zagadnień sanitarnych i epidemiologicznych podległego im terenu, a więc nadzór nad higieną żywności i żywienia, higieną pracy, higieną komunalną oraz pobór i dostarczanie do laboratoriów Stacji Wojewódzkiej lub Powiatowej prób (głównie wody i żywności). Przyp. Maciej Bilek na podstawie relacji Jana Bujaka.

wraz z Wydziałem Ochrony Środowiska Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie występowała w związku z tym do lokalnych władz z licznymi postulatami. W Krynicy np. miała to być budowa centralnych kotłowni, gazyfikacja uzdrowiska oraz elektryfikacja kolei na odcinku biegnącym doliną Popradu i pomiędzy Muszyną a Krynica.

Pytany o inne działania sanitarno-epidemiologiczne, prowadzone przez Dział Higieny Komunalnej w okolicach Muszyny, Jan Bujak wymienił jeszcze badania natężenia hałasu ulicznego na terenie uzdrowiska w Krynicy.

Nie mniej istotne wydają się także kontrole sanitarne, jakie pracownicy Wojewódzkiej Stacji Sanitarно-Epidemiologicznej w Krakowie prowadzili w schroniskach, m.in. na Jaworzynie. Znany już czytelnikowi Józef Faryniarz, który, jako pracownik nadzoru Działu Higieny Komunalnej Wojewódzkiej Stacji Sanitarно-Epidemiologicznej, prowadził te kontrole, wspominał w rozmowie z autorem, że była to działalność pionierska: badano sposób zaopatrzenia schronisk w wodę, stan sanitarny kuchni i bazy noclegowej oraz książeczki zdrowia personelu. Docent Mieczysław Bilek, jako prodziekan i kierownik Katedry Higieny Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego w Krakowie, postanowił także połączyć pracę kontrolerów sanitarnych Stacji Wojewódzkiej z tematyką pisanych pod jego kierunkiem prac magisterskich, stąd też Józefowi Faryniarzowi towarzyszyły przydzielone przez docenta Bileka studentki, które w formie rozbudowanych tabel i wykresów opracowywały stan sanitarny schronisk.

Warto przypomnieć, że z Krynica związane były także prace kolejnego działu Wojewódzkiej Stacji Sanitarно-Epidemiologicznej w Krakowie – Działu Higieny Żywności i Żywienia. Pracownik Oddziału Laboratoryjnego tego działu, magister farmacji Eugeniusz Kowalczyk, wspominał w rozmowie z autorem, że badano pochodzące m.in. z Krynicy korkowe uszczelki wyścielające kapsle w butelkach z wodą mineralną, które łatwo pleśniały. Uszczelki te dezynfekowano parami bardzo szkodliwej dla człowieka formaliny i jej ewentualną obecność określało się w wodzie mineralnej.

Na koniec, jako wnuk docenta Mieczysława Bileka, pozwolę sobie dodać, że Muszyna i Krynica były ulubionymi miejscami jego wypoczynku wakacyjnego. W zbiorach rodzinnych zachowały się piękne zdjęcia wykonane m.in. na Górze Parkowej, przy cerkwi w Powroźniku, na deptaku w Krynicy.

Bibliografia:

1. Bilek Maciej: *Sylwetki kierowników i dyrektorów krakowskich instytucji sanitarnych i epidemiologicznych*, [w:] Biuletyn Wojewódzkiej Stacji Sanitarно-Epidemiologicznej w Krakowie nr 1 (5) 2004.
2. Bilek Maciej: *Wspomnienia z przeszłości*, [w:] *Od edyktów królewskich do Państwowej Inspekcji Sanitarnej. Historia działań sanitarnych i epidemiologicznych w Krakowie i Małopolsce*. Książka w przygotowaniu.
3. Bilek Mieczysław: *Organizacja zapobiegawczego nadzoru sanitarnego w świetle dotychczasowych doświadczeń Wojewódzkiej Stacji Sanitarно-Epidemiologicznej w Krakowie*, „Zdrowie Publiczne” 1956, nr 5.
4. Bilek Mieczysław: *Rozwój służby sanitarno-epidemiologicznej woj. krakowskiego w latach 1952 – 1962*. Referat wygłoszony przez ówczesnego dyrektora Wojewódzkiej Stacji Sanitarно-Epidemiologicznej z okazji otwarcia nowego budynku przy ulicy Prądnickiej 76. Maszynopis ze zbiorów rodziny Bileków.

5. Bilek Mieczysław: *Zadania Wojewódzkiej Stacji Sanitarno-Epidemiologicznej w związku z powołaniem Państwowej Inspekcji Sanitarnej*. „Zdrowie Publiczne” 1955, nr 2.
6. Brodniewicz A.: *Doc. dr med. Mieczysław Bilek 1907 – 1970*. Kultura fizyczna 1971, XXV, 1.
7. Bujak J.: zapis rozmowy w posiadaniu autora.
8. Faryniarz J.: *Wspomnienia z czasów pracy w Naczelnym Nadzwyczajnym Komisarjacie do Walki z Epidemiami*. [w:] *Od edyktów królewskich do Państwowej Inspekcji Sanitarnej. Historia działań sanitarnych i epidemiologicznych w Krakowie i Małopolsce*. Książka w przygotowaniu.
9. Faryniarz J.: zapis rozmowy w posiadaniu autora.
10. Gliński J.B.: *Słownik biograficzny lekarzy i farmaceutów polskich ofiar II wojny światowej*. Wrocław 1997, wydawnictwo Urban&Partner.
11. Godlewski E., Schinzel.: *Działalność Naczelnego Nadzwyczajnego Komisarjatu do spraw walki z epidemiami w roku 1920 i w pierwszym półroczu 1921 r.* Przegląd Epidemiologiczny 1922.
12. Jeljaszewicz J.: *80 lat Państwowego Zakładu Higieny*, Roczniki PZH 1998, 49, 4.
13. Kałużewski S.: *Przyczynek do historii PZH (1945-1997)*, Roczniki PZH 1998, 49 suplement.
14. Kostrzewski J.: *75 lat służby sanitarno-epidemiologicznej w Polsce*. „Przegląd Epidemiologiczny”, 1994, XLVIII, 4.
15. Kowalczyk E.: zapis rozmowy w posiadaniu autora.
16. Kubinyi A.: *Doc. dr med. Mieczysław Bilek 1907 – 1970*. Rocznik Naukowy Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego w Krakowie 1972, XI.
17. Mach B.: *Docent dr med. Mieczysław Bilek*. Przegląd Lekarski 1971, XXVII, 2.
18. Mach B., Kłyś J.: *Mieczysław Bilek 1907 – 1970*. X Jubileuszowy Zjazd Naukowy Polskiego Towarzystwa Epidemiologów i Lekarzy Chorób Zakaźnych. Sesja Historyczna. Kielce 1985.
19. Perkowska U.: *Działalność społeczna profesora Emila Godlewskiego juniora*. Archiwum Historii i Filozofii Medycyny 2002, 65,1.
20. Przesmycki F.: *Państwowy Zakład Higieny i jego rola w kształtowaniu służby zdrowia w okresie 1918 – 1963*, Nauka Polska, 1964, nr 4.
21. Przesmycki F.: *Drogi rozwojowe Państwowego Zakładu Higieny Zdrowie Publiczne*, 1949, 65, 3 – 4.
22. Przesmycki F.: *Plan walki z chorobami zakaźnymi*, Pol. Tyg. Lek. nr 22 R V 30 V 1950.
23. Rucińska B.: *Historia polskich instytucji sanitarno-epidemiologicznych ze szczególnym uwzględnieniem uregulowań prawnych ich działalności*, [w:] *Od edyktów królewskich do Państwowej Inspekcji Sanitarnej. Historia działań sanitarnych i epidemiologicznych w Krakowie i Małopolsce*. Książka w przygotowaniu.
24. Siedlecki M.: *Cztery miesiące walki z zarazką*. Kraków 1916, Drukarnia Głosu Narodu.
25. Skowron S.: *Emil Godlewski jun. 1875 – 1944*, [w:] *Sześćsetlecie Medycyny Krakowskiej*, T. 1 – *Życiorysy*, Kraków 1963.
26. Śródka A.: *Uczni polscy XIX – XX stulecia*, Wyd. 1, T. 1, Warszawa, Aries 1994.
27. Wojciechowski E.: *Państwowy Zakład Higieny. Rys historyczny*, Pol. Tyg. Lek. nr 41 rok XXIII 7X1968.
28. Archiwum rodziny Bileków.
29. Archiwum WSSE w Krakowie.